

Körmendy Kinga

Kinek a tulajdonában volt az ún. Bakócz-breviárium?*

„Az igazságnak és szépnek élt.
Hit lakta szívét és nagy akarat.
Tett és ösztönzött: szebb jövőt remélt.
Minden java a nemzeté maradt.”
Ráth György síremlékéről

Az MTA Könyvtára Ráth 1042 jelzetű Breviarium Strigoniense kötete 1484-ben jelent meg Theobald Feger költségén Nürnbergben.¹ A breviáriumot a bécsi Hofbibliothek állományából 1855-ben rossz állapota miatt duplum-selejtezéssel adták el. Ráth György (1828-1905), a jeles művészetpolitikus, múzeumi főigazgató és műgyűjtő² antikváriustól vásárolta meg, és újrakötötte a könyvet. A restaurátor a breviárium lapjait kifelhéřítette, de megőrizte a régi kötéshez tartozó előzék- és oldallapokat.³ A breviáriummal együtt ezek is az Akadémiai Könyvtárba kerültek Ráth György gyűjteményével.⁴ Az előzék- és oldallapokra⁵ 1508-1518 között Kövesdi Orbán esztergomi ferences a *Dies est letitiae* dallamára írt karácsonyi *cantiója*, Szűz Mária tiszteletére írt két verse, Nagyszombati Márton Bakócznak ajánlott versének másolata 1515-ből, valamint datálatlanul Szent Anzelmez és Clairvauxi Szent Bernáthoz szóló könyörgések, egyházatyáktól származó két idézet, egy pestis elleni könyörgés, egy pestis elleni recept került lejegyzésre. Azzal, hogy a Bakócznak tulajdonított breviárium eredeti kötésének fennmaradt oldallapjait és előzékclapját

* Breviarium Strigoniense (Nürnberg 1484); MTA Könyvtára, Ráth F 1042.

¹ CSAPODI Cs. – CSAPODINÉ GÁRDONYI K., *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I-II. Fennmaradt kötetek* (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. Új sorozat 23, 31) (Budapest 1988, 1993) N. 761.

² A neves polgári műgyűjtő az Iparművészeti Múzeum megszervezője, első igazgatója (1886-1896). Egykori műgyűjteményeinek tárgyait ma a nagy budapesti múzeumok anyaga őrzí. Munkásságára, gyűjteményeinek ismertetésére, utótörténetére ld. HORVÁTH H. (szerk.), *Egy magyar polgár. Ráth György és munkássága* (Budapest 2006).

³ RITÓÓKNÉ SZALAY Á., *Bakócz Tamás Breviáriumának kéziratosa versei*, in JANKOVITS L. (szerk.), *„Nympha super ripam Danubii. Tanulmányok a XV-XVI. századi magyarországi művelés köréből* (Humanizmus és reformáció 28) (Budapest 2002) 190.

⁴ RITÓÓKNÉ 175. A hungarika nyomtatványokban gazdag könyvtárát Ráth György 1895-ben aján-

azonosította és feldolgozta a bejegyzéseket, Ritoókné Szalay Ágnes nemcsak új forrásokkal gazdagította az esztergomi latin nyelvű ferences kolostori irodalmat, hanem az idős Bakócz gondolkodásmódját, lelkeségét is belehelyezte a kor szellemiségébe.⁶

Azt a problémát Ritoókné is felvetette, hogy a kivakart Thomas *possessor*nevek esetleg nem Bakóczra vonatkoznak. De ő a breviárium-ban Kövesdi Orbán verseit autográf bejegyzésnek tartotta, és ezért el is vetette azt a lehetőséget, hogy a káptalan Tamás nevű tagjai közül az egyik lehetne a bejegyző és a tulajdonos.⁷

A breviárium bejegyzéseinek, az előzéklapok írásának vizsgálata alapján azonban több észrevétel bizonytalanná teszi, hogy a breviárium Bakócz Tamás tulajdonában lett volna. Az első problémát a [a¹]v lapon lévő possessornévben látjuk. A kivakart szöveg olvasati ajánlata: „Hic [liber est Thome] qui nunc [.....] Dicitur et patris glorie magne [...]” Alatta [15] IIII.⁸ Ugyanez a kéz rögzítette ugyancsak 1504-ből az [a¹]r oldalra a változó ünnepek szövegének a székesegyház akkori liturgikus gyakorlatának megfelelő rendjét.⁹

A breviárium tulajdonosára utaló bejegyzés nem Bakócz írása.¹⁰ Ha Bakóczra utalna a bejegyző, a hivatalos *Thomas archiepiscopus* névformát várhatnánk. Nehezen értelmezhető Bakócz esetében 1504-ben a *qui nunc* kitétel, ebben az évben nem lett újabb titulus birtokosa. 1500-tól volt kardinális, 1507-től konstantinápolyi pátriárka. A kitétel kanonok-*possessor* esetében a káptalanban használt megnevezésre utalhat, amit a név helyett használtak egymás között. Ez általában a tisztség vagy a javadalom megnevezése.¹¹

dékozta a Magyar Tudományos Akadémiának. Erre márványtábla emlékeztet az MTA Könyvtára Kézirattárának olvasótermében. A gyűjteményre ld. ROZSONDAI M., *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Ráth-gyűjteménye*, in HORVÁTH H. (szerk.), *Egy magyar polgár: Ráth György és munkássága* (Budapest 2006) 31-46.

⁵ MTA Könyvtára, K 788/1-3.

⁶ RITOÓKNÉ 175-190.

⁷ RITOÓKNÉ 188.

⁸ Fotómásolata MTA Könyvtára, K 788/20. Vö. RITOÓKNÉ 188.

⁹ Vö. RITOÓKNÉ 188.

¹⁰ RITOÓKNÉ 188. Ez a legkorábbi bejegyzés a breviáriumban. Ehhez hasonló tollvágással írta ugyanez a kéz F 4r-n: Qui viris.

¹¹ Pl. vicariusnak nevezik Thomas Amadei de Ferrariát 1508-ban, míg máskor Nitriensis [archidiaconus]. SOLYMOSI L., *Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve* (1500-1502, 1507-1527) (Budapest 2002) 75, 77.

Még két kivakart Thomas *possessor*név található a breviáriumban. Az ismét kivakart Tamás nevű tulajdonos¹² az egykori kötés első kötéstáblájának oldallapján egy pestis elleni könyörgés alá 1515-ben másolta be Nagyszombati Márton javadalmas bencés apátnak egy székesegyházat felújító főpapot, megnevezetlenül Bakóczot dicsérő versét egy ajánlással kiegészítve. A vers fölé írt szintén kivakart ajánlás olvasati javaslata a „Venerabili Domino...” helyett „Ve[nerabili ca]p[itul]o...”¹³ A versrészletet szerintünk a székeskáptalannak ajánlotta a másoló.¹⁴ Az évszám alatt van Ego Thomas [...] bejegyzése, hogy a breviáriumot – a vakarás miatt kikövetkeztetett szöveg alapján a [S]ancte Marie ac virginis szavak értelmezésével –, Szűz Mária esztergomi egyházának vagy kápolnájának ajándékozza, vagy ajánlja.¹⁵ Ma a kivakarás miatt biztonsággal csak az „Ego Thomas”, valamint a „breviarium” és a „...[S]ancte Marie ac virg[...].” szövegmaradvány vehető figyelembe.¹⁶ A bejegyző keze azonos a fölötte lévő Nagyszombati Márton-vers lejegyzőjének 1515-tel datált kezével.¹⁷ A második Thomas név azonosítását illetően ugyanazzal a nehézséggel állunk szemben, mint az 1504-es bejegyzésnél.¹⁸ Ez a donáció, ha az – a kivakarás miatt bizonytalan az olvasat –, azért érdekes, mert a breviárium a bejegyzések alapján eddig is káptalani, illetve székesegyh-

¹² MTA Könyvtára, K 788/1r.

¹³ MTA Könyvtára, K 788/1r. Fotómásolata K 788/14-17. Vö. RITOÓKNÉ 181. – Bakócz megszólítása ugyanis reverendissimus dominus vagy pater lenne. Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyvében, 1517-ben dominus noster reverendissimus cardinalis Strigoniensis-nek nevezik, 1520-ban reverendissimus dominus dominus (bis!) Thomas cardinalis Strigoniensis. SOLYMOSI L., *Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve*, 122, 138.

¹⁴ Ritoókné meg is említi, hogy a vakarás ellenére az ajánlás szövegében érzékelhető: „Mintha az eredeti bejegyző is törölt volna, hogy szövegét újrafogalmazza.” RITOÓKNÉ 181.

¹⁵ A Kanizsai-kápolna titulusa a mennybe felvett Szűz Mária (Nagyboldogasszony). Vö. SOLYMOSI L., *Az esztergomi Kanizsai-kápolna számadása (1496-1500)*, in *Történeti tanulmányok XI* (A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen 2003) 7. Nagyboldogasszony a társtitulusa a székesegyháznak Szent Adalbert mellett. KOLLÁNYI F. (közread.), *Visitatio capituli E. M. Strigoniensis anno 1397*, in *Történelmi Tár Új folyam* II (1901) 79.

¹⁶ MTA Könyvtára, K 788/1r „Eg[o Thomas ...] hunc Breviarium d[...]. [n]cte Marie ac virg[inis ...] olvasati javaslattal a fotómásolat alapján. Vö. K 788/18-19.

¹⁷ RITOÓKNÉ 187.

¹⁸ A vakarás miatt csak a Thomas név olvasata bizonyos.

¹⁹ RITOÓKNÉ 188.

²⁰ [a³]r ld. RITOÓKNÉ 187. Csapodi Csaba ezen az alapon kételkedett Bakócz possessorságában. Szerinte nem valószínű, hogy a pervesztes Bakócz breviáriumba írják ezt be, hanem inkább a

házi használatban volt.¹⁹ A székeskáptalan egy másik tagja jegyezte be a breviárium kalendariumába március 6-ra, hogy 1510-ben a káptalan az érsekkel szemben pert nyert a római kúriában.²⁰ Ez a per az ún. Kanizsai-kápolna tizedeiért folyt hosszú éveken keresztül.²¹

Mind az 1504-ben, mind az 1515-ben tett bejegyzések írásképe néhány egyéni betűhasználat és a ductus alapján azonosnak látszik az 1508-1518 között, az oldallapokra és az előzéklapra másolt versek, könyörgések és egyéb bejegyzések írásképeivel. Nagy valószínűséggel ugyanannak a személynek a kézírása az adott időszakban.²² A személyazonosításhoz azonban nem segített hozzá a harmadik alkalommal előforduló *Thomas possessor* sem. A breviárium lapjainak kifehéritése miatt ez a *possessor*bejegyzés ma már szabad szemmel nem olvasható: „Thomas [archdiaco]nus et canonicus ecclesie Strigoniensis ...est meus”.²³ A harmadik alkalommal szereplő Thomas írása – a fotómásolat torzításait is szem előtt tartva – az 1510-es bejegyzés kézírásához igen közel áll.

Jelen ismereteink szerint 1504-1518 között, a bejegyzések datált időpontjaiban a székeskáptalannak három Tamás nevű kanonokja is volt, de egyikük sem volt a jelzett időszakban végig a káptalan tagja.²⁴ A vakarások miatt értelmezhetetlen bejegyzések nem teszik lehetővé a beí-

káptalan használatában lévő kötetbe. CSAPODI Cs., *Bakócz Tamás, a humanista*, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 87 (1983) 63.

²¹ RITÓÓKNÉ 187. Vö. SOLYMOSI L., *Az esztergomi Kanizsai-kápolna*, 7-22. 1513-ban újabb fordulatot vett a per, amelynek hátterében szintén Bakócz állt. KÖRMENDY K., *A jogtudó magyar értelmiség és a Curia Romana a 16. század elején. Az esztergomi Boldogságos Szűz Mária kápolna és a káptalan uniójának annata-pere*, in ERDŐ P. (szerk.), *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéből* (Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/3) (Budapest 2002) 211-223.

²² Ő másolta le az esztergomi ferences Kövesdi Orbán verseit 1508-ból, ill. 1518-ból. MTA Könyvtára, K 788/2r, valamint a többi bejegyzést 1508-1518 között a K 788/2v-3r. oldalakon. Vö. RITÓÓKNÉ 187. A Kövesdi Orbán- és Nagyszombati Márton-versek kezeinek azonosságát Ritóókné sem utasította el, de Kövesdinek tulajdonította. Vö. RITÓÓKNÉ 181.

²³ [a8]v. Fotómásolata MTA Könyvtára, K 788/21-23.

²⁴ Az esztergomi káptalannak három Tamás keresztnévű tagja is volt 1504-1518 között. Bakócz első helynöke, Thomas Amadei de Ferraria (Tommaso Amadei) kanonok, gömöri, majd nyitrai főesperes, vikárius (1495-1510). KÖRMENDY K., *Studentes extra regnum 1183-1543. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata 1183-1643* (Budapest 2007), Adattár, N. 134. Szini Tamás 1508-tól kanonok, 1513-tól sasvári főesperes. LUKSICS P., *Az esztergomi káptalan a mohácsi vész idején 1500-1527*, in *Esztergom Évlapjai* 3 (1927) 92-93. Vö. KOLLÁNYI F., *Esztergomi kanonokok* (Esztergom 1900) 137. SOLYMOSI L., *Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve*, 77, 97, 101, 171. Tasnádi Tamás kanonok, saloni felszentelt püspök, Bakócz Tamás segédpüspöke (1514-1527). KOLLÁNYI F., *Esztergomi kanonokok*, 129. SOLYMOSI L., *Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve*, 63, 171.

rások tényleges szövegének megismerését, ami hozzásegíthetne a lejegyzett szöveg és a lejegyző személy közötti kapcsolat tisztázásához, a személy és kézírása azonosításához. A versszerző Kövesdi Orbán kézírásának azért nem fogadhatjuk el a bejegyzéseket, mert az ellentmondásban van a második „ego Thomas” *possessor* vagy *donator* megjelöléssel. Csak az utolsó *possessor*t nevezhetjük meg, a harmadik Thomas személyében. Szini Tamás kanonok, sasvári főesperes (1508-1529), 1513 után csak főesperesi javadalmával, Sasvariensis néven említik a káptalanban.²⁵ A fentiek alapján a breviárium nem Bakócz, hanem Thomas nevű, valószínűleg székeskáptalani kanonok után székesegyházi, káptalani használatából, majd Szini Tamás sasvári főesperes tulajdonából került az esztergomi egyház 1543 előtti könyvvállományába.²⁶ Tény, hogy a mind a versajánlást, mind a Thomas *possessor*t és donatort a bejegyzésekből el akarták tüntetni.²⁷ Hogyan maradhatott meg mégis a breviárium „borítéklapján” Szini Tamás *possessor*bejegyzése, „Thomas zijen Archidiaconus et canonicus Strigoniensis est possessor meus”, ami a restaurálás előtt, 1881-ben még olvasható volt?²⁸ A miéltre jelenleg nem tudunk válaszolni. Ennek egyik oka a breviárium restaurálásának drasztikus módja a 19. század végén.²⁹ Bizonyossággal a breviárium *possessor*ának kérdésében is csak az utolsó Thomas tulajdonosról nyilatkozhatunk, valamint arról a tényről, hogy az esztergomi egyház 1543 előtti könyvvállományába tartozott a kötet.

Kövesdi Orbán ferencesnek az esztergomi székesegyház liturgikus gyakorlatához, Szűz Mária titulusához is kapcsolható verseinek másolatai az 1508. és 1518. évekből valók. A *Dies est letitiae* dallamára írt karácsonyi *cantio* értelmezésében nemcsak a székesegyházra gondolhatunk, hanem a Kanizsai-kápolnára is.³⁰ A Mária-tiszteletnek pedig minden

²⁵ Szini Tamás. LUKSICS P., *Az esztergomi káptalan a mohácsi vész idején*, 92-93.

²⁶ KÖRMENDY K., *Szent Adalbert esztergomi egyházának kódexei, könyvei 1543 előtt*, in HEGEDŰS A. – BÁRDOS I. (szerk.), *Ezer év Szent Adalbert oltalma alatt* (Strigonium antiquum IV) (Esztergom 2000) 50. Vö. RITOÓKNÉ 190.

²⁷ A fentiek szerint nem Bakócz személye miatt. Vö. RITOÓKNÉ 188.

²⁸ CSONTOSI J., *Hazai vonatkozású ősnymotatványok a berlini könyvpiacon*, in *Magyar Könyvszemle* (1881) 80. Idézi CSAPODI Cs. – CSAPODINÉ GÁRDONYI K., *Bibliotheca Hungarica* II, N. 3049, de azonosítás nélkül a lappangó kötetek között. Ritoókné Kaprinay István bécsi jegyzeteire hivatkozva ismerte a breviárium esztergomi eredetét. RITOÓKNÉ 190.

²⁹ Miért nem őrizte meg a könyvkötő vagy Ráth György ezt a „borítékot”? Ebben az esetben több bizonyossággal állíthatnánk, vagy kellene elvetnünk következtetéseinket. Vö. RITOÓKNÉ 190.

³⁰ A székesegyház Kanizsai-féle Szűz Mária kápolnájának már 1496-ban volt orgonája. SOLYMOSI L., *Az esztergomi Kanizsai-kápolna*, 11. Vö. RITOÓKNÉ 184.

templomban, kápolnában ott volt a tárgyi emlékeztetője. Thomas *possessor*nak az előzéklapokra másolt bejegyzéseinek írásképe alapján nem tartjuk Kövesdi Orbán esztergomi szalvatoriánus ferences, a „litteratus” fráter saját kézírásának a breviáriumba lejegyzett verseit.³¹ Kövesdi Orbán Tomori Pállal együtt esett el a mohácsi csatában. Nevét és verseit számos hányattatás ellenére is évszázadokon át őrizte Szini Tamás breviáriuma,³² a breviáriummal együtt a különböző könyvtárak, amíg az avatott kezű kutató behelyezte Jagelló-kori kolostori irodalmunk forrásai közé.³³

A magyar művelődéstörténeti emlékek elkötelezett gyűjtőjének, Ráth Györgynek, valamint a kutatóelődök kitartó forrásfelkutatásának és alapos forrásfeldolgozásának³⁴ köszönhetően nemcsak a középkori *ecclesia Strigoniensis* liturgikus gyakorlata, a székeskáptalan késő-középkor végi szellemisége, hanem középkori kolostori irodalmunk is gyarapodott újabb szerzővel és művekkel. Bakócz Tamás ugyan nem ebből a breviáriumból zsolozsmázott, de bizalommal hitte,³⁵ amit Kövesdi Orbán epigrammája fogalmazott meg:

„*Desinet et nunquam dive preconia matris
inclita per cunctos magnificare dies
Sicque sue sancte postquam compleverit annos
Virgineis precibus celica regna patet.*”³⁶

Ez azonos meggyőződése volt érseknek és káptalanának. Fohászkodva azonban mindegyikük külön, a saját kápolnájában könyörgött az egyazon *Maria Assumpta* és *Maria Annuntiata* pártfogásáért.³⁷

³¹ Ezzel Kövesdi Orbán személye ellentmondás nélkül elhelyezhető a breviáriumi bejegyzéseiben. Vö. RITOÓKNÉ 188-189.

³² Az elnevezésben itt is a Breviarium Strigoniense (ún. Bakócz-breviáriumi) használatát ajánlom, mert a szakirodalomban Bakócz névvel került bevezetésre, ahogy az ún. Bakócz-graduale esetében is ezt tartom megfelelő gyakorlatnak. Vö. SZENDREI J. (ed.), *Graduale Strigoniense, s. XV/XVI* (Musicalia Danubiana 12) (Budapest 1993) I, 10.

³³ RITOÓKNÉ 190.

³⁴ RITOÓKNÉ 190.

³⁵ RITOÓKNÉ 184-185.

³⁶ MTA Könyvtára, K 788/2r. – Közölve RITOÓKNÉ 178.

³⁷ A Bakócz-kápolna díszítésének ferences szellemiségére sienai Szt. Bernátot idézi Ritoókné Balogh Jolánra hivatkozva. RITOÓKNÉ 189.